

Drie modellen voor de vierschaar van het voormalige stadhuis

door KATHARINE FREMANTLE

Doen sach den Schout nae bovene, alwaer burgemeesteren uyt het venster (daertoe geordonneert) laegen, en syde: wat seggen Burgemeesteren van Statswegen? ¹

Ofschoon in het zeventiende-eeuwse Amsterdam de rechtspleging voornamelijk in handen was van Schout en Schepenen, werden burgemeesters geraadpleegd, wanneer gevangenen, die zware misdaden begaan hadden, berecht en gestraft moesten worden. Toen derhalve in het midden van de eeuw het nieuwe stadhuis (thans Koninklijk paleis) gebouwd werd, bracht men tussen de burgemeesterskamer en de vierschaar een raam aan, opdat de burgemeesters in de gelegenheid zouden zijn het uitspreken van het doodvonnis bij te wonen zonder hun kamer te verlaten. Wanneer bij zo'n gelegenheid de gevangene was binnengebracht, vroeg de schout eerst aan ieder van de schepenen en daarna aan de burgemeesters of 'het hooch genoeg op den dach' was 'om vierschaar te spannen', waarbij laatstgenoemden op de hierboven beschreven wijze door hun raam werden toegesproken. Als ieder zijn goedkeuring had gegeven, las de schout een korte opsomming van de misdaden van de beklagde voor en verzocht dan de schepenen de gevangene 'een kind des doods' te verklaren. Daarop verlieten de schepenen in plechtige optocht het vertrek en gingen de grote trap op naar de burgemeesterskamer om daar advies in te winnen en formeel overeenstemming over het vonnis te bereiken. Bij hun terugkomst in de vierschaar deed de presiderende schepen uitspraak. Vervolgens vroeg de schout hun op welke wijze de gevangene gestraft moest worden; en weer trokken zij zich dan terug om de burgemeesters te raadplegen en de wijze van straf te bepalen. Na hun terugkomst, las de secretaris van zijn marmeren zetel aan het einde van het vertrek, het doodvonnis voor, terwijl de gevangene voor hem stond. Tenslotte werd de veroordeelde weggeleid om zijn straf te ondergaan ².

De vierschaar werd ontworpen als kader voor deze gebeurtenissen, zelfs tot in de details van de versiering, en alhoewel deze niet geheel volgens het ontwerp van de architect van Campen werd uitgevoerd, is het onderste gedeelte volgens zijn opzet voltooid ³ en voor zover het bovenste deel betreft ons in grote trekken bekend. Boven de beeldhouwde voorstellingen van de Gerechtigheid, die op de muur tegenover de ramen onder de laagste kroonlijst te zien zijn, zouden drie schilderijen, die tezamen het Laatste Oordeel uitbeeldden, worden aangebracht. Nog hoger, boven een tweede kroonlijst, zouden profeten en sibyllen geschilderd worden alsof ze uit steen gehouwen waren, en in het gewelf zou een diamant als symbool van de Eeuwige

¹) Hans Bontemantel, *De regering van Amsterdam*, uitgegeven door G. W. Kernkamp, 's-Gravenhage, 1897, dl. I, blz. 67. ²) De gegevens voor deze beschrijving zijn ontleend aan Bontemantel, o. c. (noot 1), dl. I, blz. 66-68, en aan O. D[apper], *Historische beschrijving der stad Amsterdam*, Amsterdam, 1663, blz. 513. De aanhalingen zijn uit de beschrijving van Bontemantel overgenomen. ³) Goede afbeeldingen hiervan vindt men bij Corneille F. Janssen, *Het Paleis op de Dam* (Paleisreeks no. I), Amsterdam [1953], de platen 5-23.

heid zijn afgebeeld⁴. Het beeldhouwwerk boven de zetel van de secretaris stelt kinderen voor die wenen om een schedel⁵, en ter linker en ter rechter zijde vindt men de slang uit het paradijs, met een appel in zijn bek, zich slingerend om een boomstam. De zware bronzen deuren in de muur daartegenover (afb. 4) worden eveneens geflankeerd door slangen. Het onderste deel van elke deur is massief en bestaat uit een paneel dat aan de buitenkant een reliëf vertoont. Het bovenste deel is een traliewerk, waarvan de middelste spijlen tesamen een dikke boomstam vormen waaromheen zich een slang windt, als wilde hij de deuren voor de gevangene gesloten houden. Ook de overige spijlen zijn gegoten in de vorm van bomen. Boven deze deuren, tegenover de zetel van de secretaris, is het raam van de burgemeesterskamer. In oude beschrijvingen en gidsen lezen we dat dit raam met houten luiken was afgesloten; 'welke geopent werden wanneer Schout en Schepenen in de Vierschaer zitten, om de misdadigers te veroordelen'⁶.

Drie modellen, thans in het Rijksmuseum bewaard en toegeschreven aan Rombout Verhulst⁷, vertonen voorstellingen die sterk lijken op degene boven de zetel van de secretaris, en men heeft daarom sinds lang aangenomen dat zij verband houden met de versiering van de vierschaar, alhoewel de plaats hun in de opzet toegedacht onbekend bleef⁸. Eén daarvan (afb. 1), uitgevoerd in gebakken klei, 66 bij 47,5 cm groot, is in twee delen verdeeld. Het onderste deel bestaat uit twee panelen; op beide zijn in laag reliëf twee kinderen gemodeleerd die wenen om een schedel. Zij zijn niet precies gelijk aan de kinderen boven de zetel van de secretaris, maar gelijken erop in stijl en proporties.

Het bovenste deel van dit model is in hoog reliëf gemodeleerd, dat bestemd schijnt om als traliewerk te worden uitgevoerd. Men ziet er twee figuren op afgebeeld, die kennelijk Adam en Eva voorstellen.

Tussen hen in bevindt zich een slang; de spijlen hebben de vorm van boomstammen, waarvan de plaatsing gelijk is aan die van de spijlen van de bronzen deur van de vierschaar. Bovendien werd in de natte klei van boven naar beneden een lijn gekrast over de middelste boomstam, waar de slang zich omheen slingert; dit gebeurde ook tussen de onderste panelen, alsof men hiermede twee vleugels van een deur wilde aangeven. Het model lijkt te zijn voltooid, maar is nu gebroken en zwaar beschadigd; de hoofden van beide figuren en de kop van de slang gingen gedeeltelijk verloren, waardoor men de vorm van de bovenrand niet meer kan vaststellen. De twee andere modellen (afb. 2), onvoltooid maar in goede staat verkerend, zijn van hout en vertonen dezelfde voorstellingen als de twee onderste panelen van het model in gebakken klei, maar op veel groter schaal. Het lijkt waarschijnlijk dat dit modellen zijn op ware grootte die in metaal moesten worden uitgevoerd. Elk paneel is 79 bij 68 cm, en wanneer men aanneemt, dat de randen – iets breder dan die van het model in gebakken klei – er aan toegevoegd zouden zijn, dan zijn deze twee naast elkaar even

⁴) Jacob Vennekool, *Afbeelding van 't Stad Huys van Amsterdam*, Amsterdam, 1661, blz. 6 en de platen K en N; E[verard] M[eyster], *Hemelsch land-spel of twede deel der goden land-spel*. Om Amersfoort, van 't nieuw Stad-huys binnen Amsterdam, Amsterdam, 1655, blz. 6-7. ⁵) Voor een studie over de geschiedenis van dit thema zie men: Rensselaer W. Lee, 'Ut pictura poesis: the humanistic theory of painting', *Art Bulletin*, XXII, 1940, blz. 197-269. ⁶) Beschryvinge van 't Stadhuis van Amsterdam, Amsterdam, 1782, blz. 34. Zie ook Dapper, o. c. (noot 2), blz. 353, en Vennekool, o. c. (noot 4), blz. 6. ⁷) Catalogus van de beeldhouwwerken in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam, Amsterdam, 1905, nos. 282 (het terracotta model) en 305 (de houten modellen). ⁸) A. Pit, 'De verzameling Hollandsch beeldhouwwerk in het Nederlandsch Museum te Amsterdam', *Bulletin uitgegeven door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, II, 1900-1901, blz. 13; Catalogus van de beeldhouwwerken [etc.] (zie noot 7), onder no. 305; M. van Notten, Rombout Verhulst, beeldhouwer 1624-1698, Den Haag, 1907, blz. 9.

breed als de deuren van de vierschaar of het raam daarboven⁹. Deze overeenkomst in maat en voorstelling maken het uiterst waarschijnlijk, dat een verband bestaat tussen deze modellen en de vierschaar, alhoewel dit hiermee nog niet bewezen is.

In een verhandeling, geschreven in het begin van deze eeuw¹⁰, sprak A. Pit de hoop uit dat 'nog te ontdekken documenten' een dergelijk verband zouden aantonen, en het schijnt nu, 300 jaar na de inwijding van het stadhuis¹¹, dat een tweetal van dergelijke documenten aan het licht is gekomen. Het eerste is een beschrijving van de vierschaar door Everhard Meyster, wiens gegevens betreffende de versiering van het gebouw tot nu toe grotendeels zijn veronachtzaamd. Dit gedicht werd in 1655 uitgegeven en was kennelijk gebaseerd op tekeningen of op de een of andere beschrijving van Van Campen's ontwerp¹². Meyster zegt over de wenende kinderen:

*De Kind'ren afgebeeld met traenen uyt-gestort,
Beweenen Dag en Nacht dien 't quaetdoen heeft verkort,
Beklagende dat schoon, 't geen d'eersten Mensch belaegden
Zijnn' eerst' onnosselheyt, die d'Opperheit bebaegden,
Eer d'Appel-beet het goed verbeten had, en 't quaet
In brogt, door d'alderlimst' en snoodste Slange raedt;*

*Die'r kunstigh uytgewrogt, (op d'boeken van twee boogen
Met d'appel in de mond) noch lachend schijnt te oogen
Naer Adam daer om hoogh, waer hy uyt Eden vlugt,
Met Eva sijn gemael, om den verboden vrucht,
Aen d'ander kant uyt d'Aerd te heerlijck geschapen,
Om aen een Appel haer zoo schendigh te vergapen.¹³*

⁹) Als de modellen bestemd waren voor deuren voor één van deze beide openingen, dan zou aan elke kant een bredere rand nodig zijn, zowel wat betreft de goede verhoudingen als voor het aanbrengen van de scharnieren. Bij de tegenwoordige deuren van de vierschaar hebben de buitenste randen elk bijna tweederde van de totale breedte van de twee binnenste randen. Bij het model zijn, voor zover men dit ondanks zijn geschonden staat kan zien, de buitenste randen iets minder dan de helft van de totale breedte van de binnenste randen. ¹⁰) A. Pit, o. en l. c. (noot 8). ¹¹) De inwijding vond plaats op 29 Juli 1655. ¹²) Een vergelijking van Meyster's beschrijvingen met delen van de versiering die uitgevoerd werden, en met andere inlichtingen over de delen die niet uitgevoerd werden, geeft reden te denken dat zijn bronnen betrouwbaar waren. Het is bovendien waarschijnlijk dat Meyster Van Campen kende, daar beiden in Amersfoort woonden, en het is duidelijk dat hij hem met zijn geschrift wilde verdedigen. ¹³) Meyster, o. c. (noot 4), blz. 6. Ter

Afb. 1. Terracotta model voor deuren of luiken, Rijksmuseum, Amsterdam

BK-AA-49

Afb. 2. Houten modellen voor deuren of luiken, Rijksmuseum, Amsterdam

BK-AD-50-A/B

Ofschoon deze passage verre van helder is, is het duidelijk, dat de slangen, waar de schrijver op doelt, diegene zijn die de nis waarin de zetel van de secretaris zich bevindt en de ingang daartegenover, flankeren. Voorts beschrijft Meyster blijkbaar met dichterlijke vrijheid de slangen alsof ze naar Adam opkeken, terwijl ze in werkelijkheid hun koppen laten hangen en voor zich uit in de ruimte staren. De rest van het aangehaalde deel is moeilijker te begrijpen, maar daar kennelijk het zinsverband om der wille van het rijm geweld is aangedaan, is het misschien geoorloofd de zinsdelen op de volgende wijze te rangschikken en te paraphraseren: [men ziet] Adam op het ogenblik dat hij uit Eden vlucht om [de gebeurtenissen rond] de verboden vrucht, met Eva zijn gemalin, [die eigenlijk] te schoon geschapen [is] uit de aarde om zich zo schandelijk aan een appel te vergapen, [en die] aan de andere kant [verschijnt]. Meyster vermeldt niet aan de andere kant van wie of wat Eva stond.

Het tweede document dat licht werpt op het verband tussen de modellen en de vier-schaar, is een lijst in het gemeente archief van Amsterdam, gedateerd 1769 en getiteld: *Notitie van Boetseersels en Pleisterbeelde enz. bewaard wordende op de kunstkamer van het Stadhuis der Stad Amsterdam*¹⁴. In deze lijst worden vele modellen voor de versiering van het Stadhuis vermeld, die nu in het Rijksmuseum zijn en daar, via de Kunstacademie, kwamen uit de stedelijke verzameling van kunstwerken die in het stadhuis bewaard werd. Twee nummers zijn in dit verband van belang. Het eerste

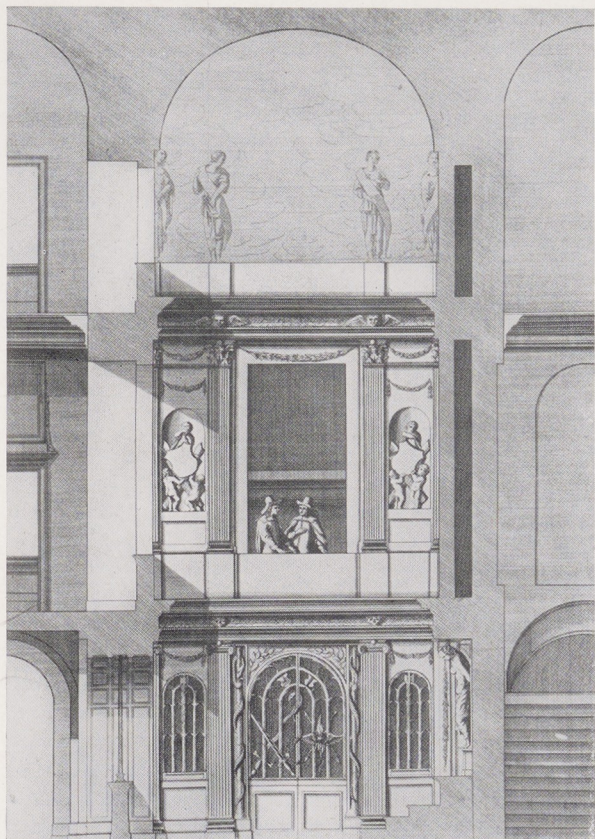
wille van de volledigheid volgt hier een parafraze van het eerste deel van het gedicht: De kinderen, afgebeeld met stromende tranen, bewenen dag en nacht hen [wier leven door] het kwaad doen is bekort, klagend [over] die schoonheid die de eerste mens belaagde in zijn eerste onschuld, die het Opperwezen behaagde voordat de beet in de appel het goede had weggebeten en het kwade had binnengebracht, door de raad van de allerslimste en snode slang, die [hier] kunstig uitgebeeld op de hoeken van twee bogen prijkt [en] met een appel in de mond nog lachend schijnt op te kijken naar Adam daar boven.¹⁴ Bibliotheek van het Gemeente Archief, Amsterdam, Portefeuille H. 113c, Stadsmuseum, Model, Wapen, Oudheid, Rariteitenkamer. Het handschrift werd door de Vereniging Arte et Amicitiae tezamen met andere papieren aan de gemeente geschonken. Het is getekend 'P v A' (Ploos van Amstel) en in dezelfde hand geschreven. De genoemde nummers zijn 'Q' en 'MM' van deze lijst.

Afb. 3. *Vierschaar van het Koninklijk Paleis, Amsterdam. De zetel van de secretaris (fragment) aan de Noordelijke muur*

onder het hoofd 'Boetseersels' luidt: 'een model van de deuren der vierschaar verbeeldende Adam en Eva'. Het tweede, te vinden in een afdeling voorwerpen van verschillende aard, wordt als volgt beschreven: 'twee groote Houte Bas relieffen zijnde modellen tot de deuren van de Vierschaar'. Het is niet mogelijk gebleken om bijzonderheden terug te vinden betreffende het overbrengen van deze drie werken van de Academie naar het Rijksmuseum, daar vele van de overgebrachte stukken niet nader werden omschreven in de lijsten die bewaard gebleven zijn, alhoewel het zeer wel mogelijk is, dat deze modellen daarbij waren¹⁵. Het lijkt nauwelijks twijfel of de hierboven beschreven modellen zijn die uit de inventarislijst en inderdaad bestemd voor de deuren van de vierschaar van het stadhuis. Meyster's aanwijzing, dat het de bedoeling was een voorstelling van Adam en Eva aan te brengen in het bovenste deel van het vertrek, doet vermoeden dat de voorstelling bestemd was voor koperen luiken, die 't raam tussen de vierschaar en de burgemeesterskamer moesten afsluiten; de houten luiken, die zich daar bevonden, worden in de beschrijvingen voortdurend aangeduid als 'deuren'¹⁶. De onderste panelen zouden hoog genoeg geweest zijn om de burgemeesterskamer de nodige beslotenheid te verschaffen als het hof geen zitting hield. Het is mogelijk, dat de deuren eveneens gesloten werden op die ogenblikken, geladen van spanning, waarop de schepenen zich naar de burgemeesterskamer begaven. Wanneer inderdaad de op de modellen afgebeelde deuren voor deze plaats bestemd waren, dan zouden de reliëfs een stil commentaar geleverd

¹⁵ Bescheiden betreffende het overbrengen worden bewaard in de bibliotheek van het Gemeente Archief, Amsterdam, Portefeuille H. 113c (zie noot 14). ¹⁶ Zie de passages genoemd in noot 6.

Afb. 4. Koninklijk Paleis, Amsterdam. Zuidelijke muur van de Vierschaar, gravure van Jacob Vennekool

hebben op hetgeen zich afspeelde in de Vierschaar¹⁷. De figuren van Adam en Eva zouden, als voorstellingen van de zondeval, een tegenhanger gevormd hebben voor de schilderijen die in het bovenste deel van de vier-schaar aangebracht zouden zijn. Met hen immers begon de geschiedenis van 's mensen overtreding van God's wetten, die eindigt met het Laatste Oordeel. Bovendien stemt de voorstelling op het reliëf overeen met Meyster's beschrijving, want Eva staat ten opzichte van Adam 'aan d'ander kant' van de middelste spijl waar de slang om heen kruipt.

Zowel de vraag naar de iconographische opzet van de vier-schaar als geheel, als die betreffende het auteurschap van de verschillende onderdelen van de versiering moge hier buiten beschouwing blijven. Het doel van dit artikel was slechts, zo goed mogelijk de plaats vast te stellen die de drie ontwerpen in de veelomvattende opzet innemen en hun betekenis weer in de herinnering te brengen, een be-

tekenis die blijkbaar sinds lang vergeten was. En wanneer op grond van het gebruikte bewijsmateriaal en bij ontstentenis van aanwijzingen die met de geponeerde stelling in strijd zijn, de identificatie bewezen geacht mag worden, dan is eindelijk de verklaring gevonden voor de overeenkomst in stijl tussen de voorstelling van de wenende kinderen op de modellen en degene die 'het kind des doods' tegenover zich zag als hij zijn vonnis hoorde uitspreken. Bovendien is dan nog een detail toegevoegd aan onze kennis van het plechtige schouwspel dat geschapen was om hem te omringen¹⁸.

¹⁷) Het is natuurlijk mogelijk dat de modellen een afgekeurd ontwerp voor de deuren van de ingang zijn, en dat Meyster zich vergiste met betrekking tot de plaatsing van de voorstelling. Alleen voor de ingang en het raam er boven zijn deuren of luiken nodig. Voor welke plaats het ontwerp ook bestemd was, het moet afgekeurd zijn vóór Vennekool's boek met gravures (zie noot 4) verscheen, daar de tegenwoordige deuren erin afgebeeld zijn, en de houten luiken erin genoemd worden. ¹⁸) De schrijfster betuigt haar erkentelijkheid jegens de Intendant van de Koninklijke Gebouwen Jhr. Ir. P. F. O. R. Sickinghe, die het haar mogelijk heeft gemaakt het interieur van het Koninklijk Paleis van nabij te bestuderen en toestemming gegeven heeft voor het nemen en reproduceren van de photo die als illustratie no. 3 gebruikt is. De schrijfster is evencens dank verschuldigd aan den Heer J. Leeuwenberg voor zijn hulp bij de bestudering van de modellen, en aan Jkvr. A. G. W. den Tex voor de vertaling van dit artikel.